

Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese ir arbitraže

Jurgis Bartkus

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedros doktorantas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Gento universiteto Teisės ir kriminologijos fakulteto
Tarpdisciplininių teisės studijų, privatinės teisės ir verslo teisės katedros doktorantas
Universiteitstraat 4, 9000, Gent, Belgium
Tel. (+370) 698 34 051
El. paštas: jurgis.bartkus@tf.stud.vu.lt

Straipsnyje analizuojama įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese ir arbitraže. Pirmoje straipsnio dalyje apžvelgiamas ankstesnis ir dabartinis reglamentavimas, teismų praktika ir doktrina, kurie atskleidžia įrodymų leistinumą sampratą tiek civiliniame procese, tiek arbitraže.

Antroje straipsnio dalyje pateikiamas kritinis šių sampratų įvertinimas. Siūloma tobulinti įrodymų leistinumą sampratą civiliniame procese ir pateikiamas alternatyvus šios sampratos variantas. Kiek tai susiję su arbitražo teise, pripažįstama, kad įrodymų leistinumą samprata arbitraže nulemia proceso teisinį netikrumą, o tai priverčia svarstyti galimas šios sampratos korekcijas, atsižvelgiant į kai kuriuos civilinio proceso įrodymų leistinumą sampratos elementus.

Pagrindiniai žodžiai: civilinis procesas, arbitražas, įrodymų leistinumą, įrodymai.

The Concept of the Admissibility of Evidence in Lithuanian Civil Procedure and Arbitration

This article analyzes the concept of admissibility of evidence in Lithuanian civil proceedings and arbitration. The first part of the article reviews the past and current legislation, case law and doctrine, which reveal the concepts of the admissibility of evidence in both civil and arbitral proceedings.

The second part of the article provides a critical assessment of these concepts. It is proposed to improve the concept of the admissibility of evidence in civil proceedings, and an alternative of this concept is presented. As far as arbitration law is concerned, it is acknowledged that the concept of the admissibility of evidence in arbitration causes legal uncertainty in the proceedings, which forces to consider possible corrections to this concept.

Keywords: civil procedure, arbitration, admissibility of evidence, evidence.

Įvadas

Sampratos klausimai teisėje turi išskirtinę reikšmę. Tai patvirtina vien tai, kad pačios teisės samprata yra ilgaamžių diskusijų objektas. Kaip pažymi H. L. A. Hartas, visai nėra išsamios literatūros klausimams „Kas yra chemija?“ arba „Kas yra medicina?“, bet klausimu „Kas yra teisė?“ tokios literatūros yra (Hart, 1997, p. 43). Sampratos klausimai nesvetimi ir civiliniam procesui ar arbitražui. Neatsitiktinai

Received: 26/03/2021. **Accepted:** 17/01/2022

Copyright © 2022 Jurgis Bartkus. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

įvairūs doktrinos šaltiniai apie civilinį procesą arba arbitražą pradedami konkrečių sąvokų atskleidimu (pavyzdžiui, žr. Redfern, *et al.*, 2015, p. 2). Tai neturėtų stebinti – civilinio proceso ar arbitražo institutų sampratos atskleidimas yra tinkamo šių institutų taikymo sąlyga. Tik aiškiai supratę, ką apima ir ko neapima vienas ar kitas teisės institutas, galime užtikrinti šio instituto nuoseklų plėtojamą praktikoje. Todėl šio **tyrimo tikslas** yra vieno iš mažiausiai Lietuvoje analizuotų institutų – įrodymų lestinumo – sampratos Lietuvos civiliniame procese ir arbitraže¹ atskleidimas bei kritinis įvertinimas.

Šio tikslo siekiama išsiskeliant šiuos **uždavinius**: 1) atskleisti įrodymų lestinumo sampratą Lietuvos civilinio proceso teisėje ir arbitražo teisėje; 2) palyginti ir kritiškai įvertinti šias sampratas, atskleidžiant esminius jų trūkumus ir tobulinimo galimybes.

Tyrimo objektas – įrodymų lestinumo samprata Lietuvos civilinio proceso teisėje ir arbitražo teisėje. Darbe sąmoningai pasirinkta įrodymų lestinumo sampratą analizuoti tiek civiliniame, tiek arbitražo procese. Šis pasirinkimas nulemtas poeto R. Wilburo citata: „Keista, kad daiktas yra labiausiai savimi, kai jį su kažkuo lyginame“ (Wilbur, cituota Damaška, 1997). Tik detaliai išanalizavę abidvi sampratas galime pastebėti jų skirtumus, trūkumus ir tobulinimo galimybes. Civilinis procesas ir arbitražas yra skirtingi procesai, iš pirmo žvilgsnio neturintys labai daug panašumų. Dažnai doktrinoje akcentuojama, kad arbitražo teismai neprivalo laikytis įrodinėjimo taisyklių, taikomų arbitražo vietos teismuose (Poudret, Besson, 2007, p. 551). Nepaisant to, tiek civilinis procesas arbitražui, tiek arbitražas civiliniam procesui gali būti įkvėpimo šaltinis. Pavyzdžiui, doktrinoje nurodoma, kad, sprendžiant dėl įrodymų lestinumo taisyklių taikymo arbitraže, arbitražo teismams būtų naudinga suprasti, kaip tas pats lestinumo klausimas būtų sprendžiamas, vadovaujantis arbitražo vietos teismų proceso įstatymais (Waincymer, 2014, p. 795). Atitinkamai, išanalizavę ir palyginę įrodymų lestinumo instituto sampratą tiek civiliniame procese, tiek arbitraže galėsime geriau identifikuoti šių sampratų esminius bruožus ir tai nulemiančius jų trūkumus.

Nors darbo objektas yra susijęs su Lietuvos teise, siekiant geriau atskleisti tyrimo objektą, yra pasitelkiamas lyginamasis metodas, kuriuo analizuojami užsienio teisės šaltiniai. Užsienio teisės šaltiniai ypatingą reikšmę turi analizuojant įrodymų teisėtumą kaip atskirą įrodymų lestinumo bruožą (žr. 2.1. dalį) ir svarstant įrodymų lestinumo sampratos arbitraže tobulinimo variantus (žr. 2.2. dalį).

Tyrimo naudojami metodai – lingvistinis, lyginamasis, sisteminis, istorinis ir kt.

Nagrinėjamos **temos aktualumas** – aktualumą pavirtina pastaruoju metu padidėjęs susidomėjimas įrodymų lestinumo tematika tiek Lietuvoje (Nekrošius, 2021), tiek užsienyje (Schauer, 2020). Poreikį kritiškai įvertinti įrodymų lestinumo sampratą paskatino 2020 m. išleistas darbas „Civilinio proceso teisė. Bendroji dalis“, kuriame po gana ilgo laiko pateikta įrodymų lestinumo sampratos analizė (Nekrošius, *et al.*, 2020, p. 392–393). Prie temos aktualumo prisideda ir tai, kad Lietuvos teisės doktrinoje įrodymų lestinumo samprata arbitraže kaip savarankiškas darbo objektas beveik nebuvo analizuota.

Temos ištirtumas – įrodymų lestinumo samprata Lietuvos civiliniame procese yra bendrai apžvelgiama beveik kiekviename Lietuvos civilinio proceso teisės vadovylyje (pavyzdžiui, Driukas, Valančius, 2006, p. 612–616). Vienintelis išimtinai įrodymų lestinumo sampratai skirtas darbas yra 2003 m. A. Žliobos straipsnis „Įrodymų lestinumo samprata civiliniame procese“ (Žlioba, 2003). Be to, įrodymų lestinumą civiliniame procese įvairiais kitais aspektais yra analizavę V. Nekrošius (Nekrošius, 2021), E. Kosaitė-Čypienė (Kosaitė-Čypienė, 2008, p. 106), istoriniu aspektu įrodymų lestinumą taip pat yra nagrinėjęs J. Machovenko (Machovenko, 2005, p. 63). Tam tikri įrodymų lestinumo sampratos

¹ Šiame straipsnyje terminai „arbitražas“ ar „arbitražo procesas“ yra suprantami išimtinai kaip „arbitražas Lietuvoje“, t. y. arbitražas, kuris vyksta Lietuvoje ir kuriam taikomos Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymo nuostatos.

elementai arbitraže buvo gvildinti ir Lietuvos teisės doktrinoje (Mikelėnas, *et al.*, 2016, p. 121–122), bet daugiau dėmesio šiai sampratai arbitraže nebuvo skirta.

Darbo originalumas – darbo originalumas arbitražo teisės kontekste pasižymi tuo, kad, kaip minėta, Lietuvos doktrinoje įrodymų leistinumą samprata arbitraže apskritai nebuvo analizuota. Darbo originalumas civilinio proceso kontekste pasireiškia tuo, kad vienintelis išimtinai įrodymų leistinumą sampratai skirtas A. Žliobos straipsnis buvo parašytas prieš 2011 m. Lietuvos civilinio proceso kodekso (CPK) (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 2002) pakeitimus, turėjusius įtaką įrodymų leistinumą sampratai. Todėl šis darbas iš esmės yra vienintelis išimtinai įrodymų leistinumą sampratai po 2011 m. CPK pakeitimų skirtas darbas. Be to, šiame tyrime pateikiami dar doktrinoje neanalizuoti įrodymų leistinumą sampratų tobulinimo pasiūlymai.

Tyrimo esminę reikšmę turėjo šie panaudoti **šaltiniai ir literatūra** – minėtas V. Mikelėno, V. Nekrošiaus ir kitų bendraautorių darbas, kuriame apžvelgiama įrodymų leistinumą samprata (Mikelėnas, *et al.*, 2020). Užsienio autorių F. Schauerio ir S. Saleho darbai įrodymų leistinumą civiliniame procese ir arbitraže tematika (Schauer, 2020; Saleh, 1999). Tyrimui svarbią reikšmę taip pat turėjo CPK ir Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas (KAĮ) (Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas, 1996).

Analizuojant įrodymų leistinumą sampratą arbitraže pasitelkiamas pagrindinės arbitražo institucijos Lietuvoje – Vilniaus komercinio arbitražo teismo arbitražo procedūros reglamentas (VKAT reglamentas) (Vilniaus komercinio arbitražo teismo arbitražo procedūros reglamentas, 2021). Tyrimo tikslui įgyvendinti būtent šio reglamento pasirinkimą nulėmė tai, kad VKAT reglamentas yra paremtas šiame darbe analizuojamu KAĮ (VKAT reglamento 1 str. 1 d.).

1. Įrodymų leistinumą samprata: *status quo*

Šioje straipsnio dalyje pirmiausia yra atskleidžiama tiek praeityje, tiek šiuo metu egzistuojanti įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese, o vėliau ir arbitraže.

1.1. Įrodymų leistinumą samprata: civilinis procesas

Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese analizuojama trimis etapais: 1) iki CPK galiojusio 1964 m. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (1964 m. CPK) (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 1964) etapu, 2) 2002–2011 m. galiojusio CPK etapu ir 3) 2011 m. iki dabar galiojančio CPK etapu.

1.1.1. Įrodymų leistinumą samprata 1964 m. CPK

Įrodymų leistinumą tiesiogiai reglamentavo 1964 m. CPK – 57 straipsnio 3 ir 4 dalyse nustatytas baigtinis įrodinėjimo priemonių sąrašas², o 64 straipsnyje „Įrodinėjimo priemonių leistinumą“ nustatyta: „Bylos aplinkybės, kurios pagal įstatymą turi būti patvirtinamos tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis, negali būti patvirtinamos jokiais kitomis įrodinėjimo priemonėmis“.

Tuometinė teisės doktrina įrodymų leistinumą aiškino kaip vieną iš įrodymų požymių, kuris susijęs ne su įrodymų turiniu, o su jų procesine išraiška – įrodymu gali būti laikoma tik iš įstatyme numatyto

² 1964 m. CPK nustatė šias įrodinėjimo priemones: šalių ir trečiųjų asmenų paaiškinimai, liudytojų parodymai, rašytiniai įrodymai, daiktiniai įrodymai ir ekspertų išvados, nuotraukos, kino juostos, vaizdo bei garso įrašai, padaryti nepažeidžiant įstatymų.

šaltinio ar įrodinėjimo priemonės gauta informacija (Mikelėnas, 1997, p. 306). Doktrina išskyrė tris aspektus, kuriais pasireiškia įrodymų leistinumumas (Mikelėnas, 1997, p. 306–310):

1. Įrodinėti galima tik įstatyme nurodytomis įrodinėjimo priemonėmis (1964 m. CPK 57 str. 3 ir 4 d.);
2. Bylos aplinkybės, kurios pagal įstatymą turi būti patvirtinamos tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis, negali būti patvirtinamos jokiais kitomis įrodinėjimo priemonėmis (draudimas remtis tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis) (1964 m. CPK 64 str.). Pavyzdžiui, nesilaikant įstatymo reikalaujamos paprastos rašytinės formos, kilus ginčui dėl sandorio sudarymo, šalims draudžiama remtis liudytojų parodymais (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 58 str. 4 d. (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 1964));
3. Tam tikroms aplinkybėms nustatyti galimos tik tam tikros įrodinėjimo priemonės (įrodinėjimas remiantis būtiniais įrodymais). Pavyzdžiui, fizinio asmens psichinei būklei nustatyti yra būtina teismo psichiatrinė ekspertizė (1964 m. CPK 285 str.).

Šiuos aspektus išskyrė ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (LAT): „įrodymų leistinumumas yra bylos aplinkybių įrodinėjimas tiktai įstatymo nustatytais įrodinėjimo priemonėmis. Bylos aplinkybės, kurios pagal įstatymą turi būti patvirtinamos tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis, negali būti patvirtinamos jokiais kitomis įrodinėjimo priemonėmis (CPK 64 str.)“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-10-09 nutartis civilinėje byloje). Įrodymų leistinumumo sampratai darė įtaką ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (LRKT) doktrina, kurioje įrodymų leistinumumas buvo aiškinamas kaip įrodymų procesinės formos, o ne turinio klausimas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996-04-18 nutarimas).

Tiesa, skirtingai nei doktrina, kai kuriose nutartyse LAT pateikdavo ir šiek tiek platesnę įrodymų leistinumumo sampratą: „Įrodymų leistinumumą sudaro du aspektai: 1) įstatymas gali numatyti, kad tam tikros aplinkybės gali būti įrodytos tik tam tikros rūšies įrodinėjimo priemonėmis (arba draudžiama naudoti tam tikras įrodinėjimo priemones), 2) įrodinėjimo priemonės turi būti gaunamos teisėtais būdais, todėl ne įstatymo nustatyta tvarka gautos įrodinėjimo priemonės neturi būti laikomos įrodymais“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001-09-05 nutartis civilinėje byloje). Doktrina pastarąjį aspektą, t. y. įrodymų gavimą, pateikimą, surinkimą, ištyrimą ir vertinimą įstatymo nustatyta tvarka, laikė atskiru įrodymų požymiu, kuris nebuvo siejamas su įrodymų leistinumumu (Mikelėnas, 1997, p. 304).

Taigi, 1964 m. CPK įrodymų leistinumą interpretavo kaip įrodymų požymį, susijusį su tam tikrais įrodymų formos ribojimais. Vienintelis skirtumas ir tam tikras doktrinos pozicijos papildymas buvo LAT praktika, kurioje įrodymų leistinumumas, *inter alia*, buvo suprantamas kaip įrodymų gavimas teisėtais būdais.

1.1.2. Įrodymų leistinumumo samprata CPK nuo 2002 m. iki 2011 m.

Įsigaliojus naujam CPK, įrodymų leistinumumo samprata iš esmės nepakito. CPK 177 straipsnio 2 dalyje nustatytas baigtinis įrodinėjimo priemonių sąrašas, o 177 straipsnio 3 dalyje atkartotas 1964 m. CPK 64 straipsnis. Teisės doktrina išskyrė tuos pačius įrodymų leistinumumo požymius (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 453–458):

1. Leistini įrodymai yra tik tokie faktiniai duomenys, kurie buvo gauti iš įstatyme išvardytos įrodinėjimo priemonės;
2. Bylos aplinkybės, kurios pagal įstatymą turi būti patvirtinamos tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis, negali būti patvirtinamos jokiais kitomis įrodinėjimo priemonėmis (draudimas remtis tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis);
3. Įrodinėjimas remiantis būtinomis įrodinėjimo priemonėmis.

Kai kurie autoriai įrodymų leistinumą sampratai suteikė papildomą reikšmę. Doktrinoje kaip vienas iš įrodymų leistinumą požymių nurodomas ir įrodymų teisėtumas, t. y. tik įstatymo nustatyta procesine tvarka gauti, pateikti, surinkti, iširti ir įvertinti įrodymai yra leistini (Žlioba, 2003, p. 60).

LAT praktikoje taip pat pateikiama platesnė įrodymų leistinumą samprata, pasižyminti visais keturiais požymiais, įskaitant ir įrodymų teisėtumą. Tik, skirtingai nei doktrinoje, LAT praktikoje nurodoma, kad įrodymai turi būti surinkti, pateikti, iširti ir įvertinti laikantis ne tik procesinės, bet bendrai – įstatymo nustatytos tvarkos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004-12-30...). Be to, nors LAT praktika, kaip ir doktrina (Driukas, Valančius, 2006, p. 612), pripažįsta, kad įrodymų leistinumą pirmiausia susijęs su įrodymų procesine forma, LAT nurodo, kad įrodymų leistinumą pasižymi ir tam tikrais įrodymų turinio ribojimais (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004-12-30 apžvalga...). Pavyzdžiui, CPK 177 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas draudimas faktinius duomenis, sudarančius valstybės ar tarnybos paslaptį, laikyti įrodymais.

1.1.3. Įrodymų leistinumą samprata CPK nuo 2011 m. iki dabar

Įrodymų leistinumą sampratos pokytis įvyko 2011 m. pakeitus CPK 177 straipsnio dalį, kurioje nebuvo nustatyta baigtinio įrodymų priemonių sąrašo, o nurodoma, kad faktiniai duomenys civilinėje byloje gali būti nustatomi ir „kitomis įrodinėjimo priemonėmis“. Šiuo pakeitimu tapo nebeaktualus ir vienas iš įrodymų leistinumą požymių – įrodinėjimas tiktaį įstatymo nustatytais įrodinėjimo priemonėmis. Į pakeitimą netruko sureaguoti ir LAT praktika: „nuo 2011 m. spalio 1 d. įsigaliojusioje CPK 177 straipsnio redakcijoje, kitaip nei iki tol galiojusioje teisės normoje, civiliniame procese naudojamų įrodinėjimo priemonių sąrašas nėra baigtinis, taigi įrodymų vertinimui taikoma leistinumą taisyklė įgijo naujų ypatumų. Teismas turi teisę vertinti bet kokią objektyvia forma išreikštą byloje esančią informaciją, jeigu įstatymas specialiai nenustato įrodinėjimo priemonių ribojimo“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012-09-27 nutartis civilinėje byloje).

Į pakeitimus sureagavo ir teisės doktrina. Naujausioje doktrinoje įrodymų leistinumą siejamas su įrodymų formos ribojimais ir apibūdinamas kaip viena iš įrodymų ypatybių, kuri apibūdina tai, kokia forma, tam tikrais atvejais – kokiame šaltinyje įtvirtinta informacija gali būti pripažįstama įrodymu (Nekrošius, *et al.*, 2020, p. 392). Papildomai skiriami trys įrodymų leistinumą bruožai – jau minėti 1) draudimas remtis tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis, 2) įrodinėjimas būtinomis įrodinėjimo priemonėmis ir 3) po 2011 m. modifikuotas bruožas: 177 straipsnio 2 dalis, kurioje nustatyta, kad ginčytinos aplinkybės civilinėje byloje gali būti įrodinėjamos tik tokiomis priemonėmis, kurios atitinka įrodymų bruožus (pateiktas pavyzdinis įrodymų sąrašas) (Nekrošius, *et al.*, 2020, p. 392–393).

Taigi, šiuo metu Lietuvos teisės doktrina įrodymų leistinumą apibūdina kaip vieną iš įrodymų požymių, susijusį su įrodymų procesine forma ir pasižymintį trimis savarankiškais bruožais. Kita vertus, nuo 1964 m. CPK galiojimo laikų kai kuriose nutartyse LAT pateikia kiek skirtingą sampratą ir įrodymų leistinumą interpretuoja ne tik kaip įrodymų požymį, pasižymintį įrodymų formos ribojimais, bet ir tam tikrais turinio ribojimais. Be to, kaip ir kai kurie doktrinos atstovai, LAT savo praktikoje kaip vieną iš įrodymų leistinumą bruožų pateikia ir įrodymų teisėtumą.

1.2. Įrodymų leistinumą samprata: arbitražas

Išanalizavus įvairius civilinio proceso teisės šaltinius, metas pereiti prie įrodymų leistinumą sampratos arbitražo teisėje.

Kitaip nei civilinis procesas, arbitražas nepasižymi detaliomis įrodinėjimo taisyklėmis. Ne išimtis ir įrodymų leistinumą. Arbitražo teisės doktrinoje pripažįstama, kad arbitražo teismai byloje priima

praktiškai bet kokius įrodymus (Lew, *et al.*, 2013, p. 561), o kai kurie autoriai net nurodo, kad arbitraže galioja bendras įrodymų priimtimumo principas (Amerasinghe, 2005, p. 167).

Šios idėjos atsiskleidžia ir KAĮ, kuriame iš esmės niekada nebuvo pateikta ir iki šiol nepateikiama konkrečių įrodymų leistinumą taisyklių. KAĮ 33 straipsnio 7 dalyje apsiribojama plačia arbitražo teismų diskrecija nuspręsti dėl konkrečių įrodymų leistinumą. Maža to, KAĮ nenustatyta nei baigtinio, nei pavyzdinio įrodinėjimo priemonių sąrašo, šis klausimas yra paliekamas arba arbitražo proceso taisyklėms, arba pačioms šalims, kurios gali susitarti dėl konkrečių įrodinėjimo priemonių (ne)naudojimo. Vienintelė, tiesiogiai su įrodymų leistinumą susijusi taisyklė, yra per vėlai pateiktų įrodymų neleistinumą – KAĮ 33 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta arbitražo teismo teisė atsisakyti priimti įrodymus, kurie galėjo būti pateikti anksčiau ir kurių pateikimas vilkins arbitražinį bylos nagrinėjimą.

Šalims nusprendus procese taikyti VKAT reglamentą – įrodymų leistinumą sampratos situacija išlieka tokia pati. VKAT reglamentas taip pat palaiko liberalų požiūrį – 36 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad įrodymai arbitraže yra ir kiti faktiniai duomenys, kuriuos bylą nagrinėjantis arbitražo teismas pripažįsta esant įrodymais, o 36 straipsnio 3 dalyje nustatyta plati arbitražo teismų diskrecija spręsti dėl įrodymų leistinumą.

Kitaip nei CPK, KAĮ taip pat nėra taisyklių, susijusių su draudimu remtis konkrečiomis įrodinėjimo priemonėmis ar įrodinėjimu remiantis būtinomis įrodinėjimo priemonėmis. Tiesa, kai kurias įrodymų leistinumą taisykles gali nustatyti ginčui taikoma materialinė teisė. Todėl arbitražo procese, kuriame taikoma Lietuvos materialinė teisė, taikomi ir kai kurie įrodymų leistinumą sampratos aspektai – draudimas įrodinėti konkrečiomis įrodinėjimo priemonėmis (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (CK) 1.93 str. 2 d. (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2001)) ir įrodinėjimas remiantis būtinomis įrodinėjimo priemonėmis (pavyzdžiui, CK 6.989 str. 2 d.). Be to, šalis savo susitarimu negali pakeisti šių materialinėje teisėje neretai imperatyviai įtvirtintų įrodymų leistinumą taisyklių, o jeigu susitarimo turinys pažeidžia šias taisykles, susitarimas turi būti laikomas niekiniu ir arbitrai neturėtų juo vadovautis (Mikelėnas, *et al.*, 2016, p. 122).

Įrodymų leistinumą taisyklės arbitražo procese taip pat gali pasireikšti, kai įrodinėjimo procese pasitelkiamas nacionalinis teismas:

1. KAĮ 27 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta šalies teisė prašyti Vilniaus apygardos teismo užtikrinti įrodymus iki arbitražinio nagrinėjimo pradžios arba iki arbitražo teismo sudarymo. Tokio prašymo nagrinėjimą reglamentuoja CPK, įskaitant ir CPK nustatytos įrodymų leistinumą taisyklės. Pavyzdžiui, parašymas užtikrinti duomenis, gautus mediacijos būdu, neturėtų būti tenkinamas CPK 177 straipsnio 5 dalies pagrindu;
2. KAĮ 36 straipsnio 2 dalyje nustatyta arbitražo teismo teisė leisti šalims tam tikrais atvejais kreiptis į Vilniaus apygardos teismą apklausti liudytojus CPK ir KAĮ nustatyta tvarka. Tokiu atveju Vilniaus apygardos teismas būtų saistomas CPK įrodymų leistinumą taisyklių, pavyzdžiui, CPK 189 straipsnio 2 dalyje pateikiamu subjektų, kurie negali būti liudytojais, sąrašu;
3. KAĮ 38 straipsnyje nustatyta arbitražo teismo arba šalies teisė kreiptis į Vilniaus apygardos teismą ir prašyti padėti surinkti įrodymus. Kaip ir minėtais atvejais, Vilniaus apygardos teismas, nagrinėdamas arbitražo teismo ar šalių prašymą, turėtų paisyti CPK įrodymų leistinumą taisyklių.

Nepaisant to, šios KAĮ nuostatos yra labiau išimtiniai arbitražo bylos atvejai, kurie sunkiai galėtų būti priskirtini išimtinai arbitražo proceso įrodinėjimo specifikai dėl kito subjekto, t. y. nacionalinio teismo, dalyvavimo.

Įrodymų leistinumą arbitražo teisėje analizė negali apsieiti be plačiai taikomų IBA taisyklių dėl įrodymų rinkimo tarptautiniame arbitraže (IBA taisyklės) (IBA Rules on Taking Evidence in Inter-

national Arbitration, 2020). Arbitražo proceso šalys ir pats arbitražo teismas turi galimybę nuspręsti dėl šių taisyklių tiek tiesioginio taikymo, tiek taikymo gairių forma (IBA taisyklių preambulės 2 p.). Šalims susitarus dėl šių taisyklių taikymo, arbitražo procese tampa aktualiu IBA taisyklių 9 straipsnis, nustatantis detalias įrodymų leistinumą taisykles, iš esmės atspindinčias kai kuriuos Lietuvos civiliniame procese įtvirtintus įrodymų turinio ribojimus. Pavyzdžiui, IBA taisyklių 9 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad arbitražo teismas turėtų pripažinti įrodymus neleistinai: 1) dėl teisinės kliūtės ar privilegijos pagal teises ar etines taisykles, kurių taikymą nustatė arbitražo teismas (IBA taisyklių 9 str. 2 d. b p.); 2) dėl komercinio ar techninio konfidencialumo priežasčių, kurias arbitražo teismas mano esant įtikinamas (IBA taisyklių 9 str. 2 d. e p.); 3) dėl ypatingo politinio ar institucinio jautrumo (įskaitant įrodymus, kurie valstybės valdžios ar viešos tarptautinės institucijos yra pripažinti slaptais), kurių arbitražo teismas pripažįsta įtikinamu (IBA taisyklių 9 str. 2 d. f p.); 4) dėl aplinkybių, susijusių su proceso ekonomišku, proporcingumu, sąžiningumu ir šalių lygiateisiškumu, kurias arbitražo teismas mano esant įtikinamas (IBA taisyklių 9 str. 2 d. g p.).

Tiesa, šios taisyklės ne visada turės esminę reikšmę. Kaip minėta, IBA taisyklės bus taikomos tik esant šalių ir(ar) arbitražo teismo valiai. Be to, šių taisyklių neimperatyvus pobūdis neužtikrina, kad arbitražo teismas jomis vadovausis. Kaip nurodoma šių taisyklių komentare, arbitražo teismai pasilieka pakankamai plačią diskreciją nuspręsti, ar taikyti konkrečią įrodymų leistinumą taisyklę (Ashford, 2013, p. 143).

Taigi, kitaip nei civiliniame procese, apie įrodymų leistinumą sampratą arbitraže galima kalbėti tik labai santykinai. Iš esmės KAI nepasižymi nė vienu Lietuvos civiliniame procese egzistuojančios įrodymų leistinumą sampratos aspektu. Vienintelė KAI randama įrodymų leistinumą taisyklė, būdinga ir Lietuvos civiliniam procesui, yra draudimas per vėlavimą pateikti įrodymus. Kitais atvejais įrodymų leistinumą taisyklės tampa aktualios tik šiose situacijose: 1) šalims nusprendus dėl jų taikymo, įskaitant, bet neapsiribojant Lietuvos materialinės teisės pasirinkimu, nusprendus taikyti IBA taisykles ar kt. 2) nacionaliniam teismui dalyvaujant įrodymų rinkimo procese. Atitinkamai, įrodymų leistinumą sampratą arbitražo procese galėtume apibūdinti kaip „plaukiojančią“, t. y. priklausomą nuo šalių valios, proceso eigos ir kitų aplinkybių. Iliustruojant šią sampratą galima prisiminti knygos „Alisa stebuklų šalyje“ veikėją Češyro katiną, kuris tai pranyksta, tai atsiranda, kartais gali matyti jo visą kūną, o kai kada tik galvą ar jo kontūrus, todėl Alisa taip ir nesuprasdavo, ar šis veikėjas apskritai egzistuoja (Twining, cituota Stein, 2005, p. 110).

2. Įrodymų leistinumą samprata: kritiniai pastebėjimai

Apžvelgus įrodymų leistinumą sampratos *status quo* tiek Lietuvos civiliniame procese, tiek arbitraže, šioje dalyje pateikiami šių sampratų kritiniai įvertinimai ir galimi patobulinimai. Kaip ir 1 dalyje, pirmiausia aptariami civilinio proceso, o vėliau ir arbitražo aspektai.

2.1. Kritiniai pastebėjimai dėl įrodymų leistinumą sampratos: civilinis procesas

Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese su tam tikrais pakeitimais labai smarkiai nepakito dar nuo 1964 m. CPK. Nors tam tikrų šios sampratos naujovių pasiūlė tiek doktrina, tiek teismų praktika, įrodymų leistinumą iki šiol yra suprantamas kaip vienas iš įrodymų požymių, iš esmės pasižymintis tam tikrais įrodymų formos ribojimais. Šioje dalyje pateikiama tikslingesnė, visas įrodymų leistinumą taisykles apimanti ir lengviau praktiškai pritaikoma įrodymų leistinumą samprata.

Pirma, įrodymų leistinumą samprata neturėtų apsiriboti įrodymų formos ribojimais. Įrodymų leistinumą, kaip įrodymų požymio, susijusio ne su įrodymo turiniu, o procesine forma, samprata randama dar

1997 m. doktrinos šaltiniuose (Mikelėnas, 1997, p. 306). Kaip minėta 1 dalyje, šios sampratos ištakos glūdi ir 1996 m. LRKT nutarime (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996-04-18 nutarimas). Nepaisant to, ši samprata neatitinka nei daugumos CPK įtvirtintų įrodymų leistinumą taisyklių, nei pačios įrodymų leistinumą esmės.

Lyginamoji analizė pagrindžia, kad įrodymų leistinumą samprata neturėtų būti siejama tik su įrodymų procesine forma. Bendrosios teisės tradicijoje įrodymų leistinumą pasižymi tiek turinio, tiek formos ribojimais. Pavyzdžiui, Oksfordo teisės žodyne įrodymų leistinumą nesiejamas nei su turinio, nei su formos ribojimais, o priešingai, įrodymų leistinumą apibrėžiamas kaip principai, nustatantys, ar konkretus įrodymas gali būti priimtas teismo (Law, Martin, 2014). Anglosaksų teisės doktrina įrodymų „pašalinimo taisyklių“ (angl. *exclusionary rules*) taip pat nesieja tik su įrodymo turinio ar formos ribojimais (Damaška 1997, p. 14–17). Ne išimtis ir kontinentinė Europa, pavyzdžiui, tiek Austrijos, tiek Vokietijos civilinio proceso teisė išskiria atskirą įrodymų leistinumą bruožą, susijusį su įrodymų turiniu, t. y. įrodinėjimo temos (dalyko ir aplinkybių) draudimai (Rijavec, Kereteš, 2015, p. 91).

Kaip minėta, įrodymų leistinumą ir įrodymų turinio ribojimų santykį nurodo ir LAT praktika (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004-12-30 apžvalga...). Deja, vėlesnėje LAT praktikoje įrodymų leistinumą kontekste labiausiai akcentuojami įrodymų formos ribojimai: „įrodinėjimo priemonių leistinumą paprastai yra susijęs su įrodymų procesine forma“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-12-09 nutartis civilinėje byloje).

Naujausioje doktrinoje įrodymų leistinumą samprata taip pat siejama tik su formos ribojimais (Nekrošius, *et al.*, 2020, p. 392). Pavyzdžiui, doktrina įrodymų turinio ribojimą, t. y. draudimą teikti dokumentus, sudarančius valstybės ar tarnybos paslaptį (CPK 177 str. 4 d.), abejotinai priskiria prie formos ribojimo – draudimo įrodinėti tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis (Nekrošius, *et al.*, 2020, p. 393). CPK 177 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas draudimas nėra susijęs su įrodinėjimo priemonės draudimu. Tai patvirtina ir LAT praktika: „CPK 177 straipsnio 4 dalies norma nustato įrodinėjimo ribojimą, siejamą tik su įrodymų turiniu. Informacija, sudaranti valstybės arba tarnybos paslaptį, jau pati savaime negali būti įrodymu civilinėje byloje, nepaisant to, kokiaje įrodinėjimo priemonėje ji būtų“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014-06-06 nutartis civilinėje byloje).

Taigi, įrodymų turinio ribojimai turi būti pripažįstami kaip vieni iš pagrindinių įrodymų leistinumą sampratos aspektų. Įrodymų leistinumą turinio ribojimai apima ypač svarbias įrodymų leistinumą taisykles, draudžiančias įrodinėti šias faktines aplinkybes: 1) faktines aplinkybes, sudarančias valstybės ar tarnybos paslaptį (CPK 177 str. 4 d.); 2) faktines aplinkybes, sudarančias mediacijos metu gautus duomenis (CPK 177 str. 5 d.); 3) faktines aplinkybes, kurias asmuo sužinojo būdamas atstovu arba gynėju, ir kitos faktinės aplinkybės, ginamos kitų CPK įtvirtintų įrodinėjimo privilegijų (CPK 189 str. 2 d., 199 str. 3 d.).

Antra, įrodinėjimo priemonių leistinumą turėtų būti pripažįstamas savarankišku įrodymų leistinumą aspektu. Išskyrus įrodymų turinio ribojimo aspektą, reikėtų įvertinti iki šiol įrodymų leistinumą sampratos dalimi pripažįstamus įrodymų procesinės formos ribojimus. Kaip aptarta 1.1. dalyje, po 2011 m. pasikeitimų šiuos ribojimus iš esmės atskleidžia du bruožai: 1) draudimas remtis konkrečiomis įrodinėjimo priemonėmis; 2) įrodinėjimas būtinomis įrodinėjimo priemonėmis.

Šie bruožai teisės doktrinoje interpretuojami skirtingai. Pavyzdžiui, vieni autoriai draudimą remtis liudytojų parodymais ginčijant oficialiais rašytiniais įrodymais patvirtintas aplinkybes (CPK 197 str. 2 d.) priskiria prie įrodinėjimo remiantis būtinomis įrodinėjimo priemonėmis (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 393). Kiti autoriai tą patį draudimą remtis liudytojų parodymais tik įrodinėjant kitas aplinkybes, t. y. žodinio sandorio sudarymą (CK 1.93 str. 2 d.), priskiria ne prie įrodinėjimo remiantis būtinomis įrodinėjimo priemonėmis, o prie draudimo remtis konkrečiomis įrodinėjimo priemonėmis (Driukas, Valančius, 2006, p. 615).

Greičiausiai, pastarųjų CK ir CPK normų priskyrimas vienam ar kitam įrodymų leistinumų bruožui yra tik santykinis ir abidvi pozicijos galėtų rasti argumentų. Tiesa, atsižvelgiant į aplinkybę, kad remiantis tiek CK 1.93 straipsnio 2 dalimi, tiek CPK 197 straipsnio 2 dalimi yra draudžiama konkrečiai įrodinėjimo priemonė, šias taisykles būtų tikslingiau įvardyti draudimu remtis konkrečiomis įrodinėjimo priemonėmis. Nepaisant to, tiek draudimas remtis tam tikromis įrodinėjimo priemonėmis, tiek įrodinėjimas būtinomis įrodinėjimo priemonėmis yra įrodymų procesinės formos ribojimai. Todėl siūlytina kaip vieną iš įrodymų leistinumų bruožų išskirti įrodymų leistinumų taisykles, nustatančias įrodymų procesinės formos ribojimus. Ši bruoža ir sudarytų du doktrinoje jau žinomi aspektai: 1) įrodinėjimas remiantis būtinomis įrodinėjimo priemonėmis (pavyzdžiui, CPK 420 str. 3 p., CK 2.118 str. 1 d.); 2) draudimas remtis konkrečiomis įrodinėjimo priemonėmis (pavyzdžiui, CK 1.93 str. 2 d., CPK 197 str. 2 d.).

Trečia, įrodymų teisėtumas turėtų būti laikomas atskiru įrodymų leistinumų aspektu. Kaip minėta, tiek LAT praktika, tiek kai kurie doktrinos atstovai įrodymų teisėtumą, t. y. įrodymą, kaip informaciją, kuri yra gauta, pateikta, surinkta, iširta ir įvertinta įstatymo nustatyta tvarka, priskiria prie įrodymų leistinumų instituto. Tačiau iki šiol dauguma doktrinos šaltinių šį bruožą vis dar įvardija kaip savarankišką įrodymų bruožą, o ne įrodymų leistinumų aspektą (pavyzdžiui, Driukas, Valančius, 2006, p. 606; Nekrošius, *et al.*, 2020, p. 392).

Įrodymų teisėtumas turėtų būti laikomas vienu iš įrodymų leistinumų aspektų. Pagrindimą galima rasti tiek Lietuvos, tiek kitų kontinentinės Europos valstybių teisės doktrinoje, kuriose, pavyzdžiui, neteisėtai surinktų įrodymų klausimas yra analizuojamas būtent įrodymų leistinumų kontekste (Nunner-Kautgasser, Anzenberger, 2016; Nekrošius, 2021). Tai patvirtinta ir anglosaksų teisės doktrina, pavyzdžiui, F. Schaueris išskiria įrodymų leistinumų taisykles, kurios yra susijusios su įrodymų teisėtumu – įrodymų leistinumų taisyklės, užtikrinančios vertybių, nesusijusių su tikslesniu faktų nustatymu, apsaugą (pavyzdžiui, neteisėtai gautų ar surinktų įrodymų leistinumus) (Schauer, 2020, p. 10).

Maža to, įrodymų teisėtumas, kaip įrodymų leistinumų bruožas, turi ir istorinį kontekstą. Pavyzdžiui, analizuodamas įrodymų leistinumą kanonų teisėje, M. Damaška nurodo Popiežiaus Klemenso V konstitucijos *Pastoralis cura* nuostatą: „visi veiksmai ar įrodymai yra neteisėti ir niekiniai, jeigu jie gauti pažeidžiant procesines taisykles, kurios paremtos prigimtinė teise“ (Damaška, 2019, p. 97). Taip pat ir J. Machovenko, analizuodamas įrodymų leistinumą LDK teisėje, nurodo: „įrodymų surinkimą teisėtais būdais, jų patikimumą, tinkamą fiksavimą užtikrindavo minėto pareigūno dalyvavimas“ (Machovenko, 2005, p. 63).

Įrodymų teisėtumą pripažinus įrodymų leistinumų sampratos dalimi, įrodymų teisėtumo taisyklės galėtų būti skirstomos į dvi dalis: 1) įrodymų leistinumų taisyklės, susijusios su įrodymų teisėtumu materialinės teisės požiūriu. Į šią kategoriją patektų klausimai, susiję su įrodymų, surinktų, gautų ar pateiktų pažeidžiant materialinę teisę, leistinumu. Pavyzdžiui, neteisėtai padaryto garso įrašo leistinumų (CPK 177 str. 2 d.) arba suklastoto įrodymo leistinumų klausimai (CPK 184 str.); 2) įrodymų leistinumų taisyklės, susijusios su įrodymų teisėtumu proceso teisės požiūriu. Šios taisyklės apimtų įrodymų, gautų, surinktų, pateiktų, iširtų, įvertintų pažeidžiant proceso teisę, leistinumų klausimus. Pavyzdžiui, per vėlai pateiktų įrodymų leistinumus (CPK 181 str. 2 d.), nepriesiekusių liudytojų parodymų leistinumus (CPK 192 str. 4 d.), eksperto išvados leistinumus pažeidus ekspertizės skyrimo ir atlikimo tvarką (CPK 212–219 str.) ir kt.

Taigi, pateikta analizė suponuoja alternatyvią įrodymų leistinumų sampratą, pagal kurią įrodymų leistinumus yra vienas iš įrodymų požymių, pasireiškiantis trimis aspektais: 1) įrodymų leistinumų taisyklės, nustatančios draudimą įrodinėti tam tikras aplinkybes (įrodymų turinio ribojimo taisyklės); 2) įrodymų leistinumų taisyklės, nustatančios tam tikrą įrodinėjimo priemonių leistinumą (įrodymų

formos ribojimo taisyklės); 3) įrodymų leistinumą taisyklės, nustatančios įrodymų, gautų, surinktų, pateiktų, ištirtų ir įvertintų pažeidžiant materialinę arba proceso teisę, leistinumą.

2.2. Įrodymų leistinumą sampratos kritiniai pastebėjimai: arbitražas

Atsižvelgiant į pirmiau įvertintą įrodymų leistinumą sampratą Lietuvos civiliniame procese, šioje dalyje pateikiama kritinių pastabų, susijusių su įrodymų leistinumą samprata arbitražo teisėje.

Kitaip nei civiliniame procese, pasižyminčiame pakankamai turininga įrodymų leistinumą samprata, apie įrodymų leistinumą sampratą arbitražo procese galima kalbėti tik santykinai. KAI vadovaujasi bendra tendencija – arbitražo procesas nepasižymi aiškiais įrodymų leistinumą taisyklėmis, o arbitražo teismai turi pakankamai plačią diskreciją savo nuožiūra nuspręsti dėl įrodymų leistinumą. Šis reglamentavimas remiasi bendra tarptautinio arbitražo tendencija, kuri grindžiama idėja, kad vienas iš arbitražo proceso pranašumų yra procesinis laisvumas (Lew, *et al.*, 2003, p. 558).

Iš tiesų, civiliniame procese egzistuojančios įrodymų leistinumą sampratos atsisakymas arbitražo procesą padaro paprastesnį – šalių nevaržo griežtos įrodymų leistinumą taisyklės, o arbitražo teismai yra linkę laisvai priimti visus šalių įrodymus. Tačiau nereikia pamiršti ir neigiamų procesinio laisvumo padarinių. Kaip taikliai nurodoma doktrinoje, arbitražo procesui tapus laisvesniam, jis praranda teisinį aiškumą (Saleh, 1999, p. 157).

Su šia pozicija reikėtų sutikti. Šalims specifiskai nesutarus dėl įrodymų leistinumą taisyklių taikymo, o arbitražo teisės šaltiniams nepateikus konkrečių taisyklių, susidūrę su įrodymų leistinumą klausimu arbitražo teismai atsiduria aklavietėje. Taip, argumentus dėl įrodymų leistinumą pateiks šalys, bet įtikinamus argumentus dėl įrodymų leistinumą gali pateikti tiek viena, tiek kita šalis. Be to, arbitražo procese gali iškilti daug sunkiai atsakomų klausimų, kurie Lietuvos civiliniame procese turėtų gana aiškius atsakymus. Pavyzdžiui, ar arbitražo procese turėtų būti leistini liudytojų parodymai, kuriais paneigiamos aplinkybės, nurodytos oficialiuose dokumentuose? Ar arbitražo procese liudytojais gali būti atstovai / gynėjai, medikai, mediatoriai? Ar eksperto išvada būtų laikoma leistiniu įrodymu, jeigu pažeidžiama šalių sulygta (pavyzdžiui, VKAT reglamento 38 str.) ekspertizės skyrimo ir tyrimo tvarka? Ar garso, vaizdo įrašai ir nuotraukos, padaryti pažeidžiant asmens teisę į privatų gyvenimą, būtų leistini įrodymai?

Arbitražo procesas gali nepasižymėti teisiniu aiškumu taikant ir IBA taisykles. Tai pažymi šias taisykles analizuojanti doktrina, kurioje nurodoma pavyzdžių, kai arbitražo teismų praktika išsiskiria dėl vieno ar kito leistinumą klausimo, pavyzdžiui, neteisėtai surinktų įrodymų leistinumą (Khodykin, *et al.*, 2019, p. 411). Be to, prie teisinio neaiškumo prisideda ir minėta plati arbitražo teismų diskrecija sprendžiant dėl IBA taisyklių 9 straipsnio 2 dalies taikymo.

Visa tai nulemia ne tik tai, kad pačios šalys negali būti tikros dėl jų teikiamų įrodymų leistinumą, bet ir arbitražo teismų sprendimų nesuderinamumą. Reikia sutikti su doktrinoje pateikiama pozicija, kad aiškių įrodinėjimo taisyklių arbitraže nebuvimas nulemia situacijas, kuriose identiškoms šalių pozicijoms gali būti traktuojamos skirtingai, o ginčo baigtis gali priklausyti ne nuo faktinio tikslumo, bet nuo arbitro asmenybės (Kubalczyk, 2015, p. 108).

Koks turėtų būti šios problemos sprendimas? Galbūt arbitražo teismai turėtų vadovautis Lietuvos civiliniame procese pateikta įrodymų leistinumą samprata? Toks sprendimo variantas neatitiktų šiuolaikinės arbitražo teisės tendencijos – arbitražo teismų atsiribojimo nuo nacionalinių civilinio proceso įstatymų (Gaillard, 2010, p. 104–109). Pavyzdžiui, G. Bornas, analizuodamas įrodymų leistinumą, komentuoja ICC arbitražo bylą, kurioje arbitražo teismas pripažino leistiniais darbuotojo dienoraščio užrašus ir nurodė, kad šiam sprendimui negali turėti įtakos nei arbitražo vietos, nei kitos valstybės

teisėje įtvirtintos įrodymų leistinumą taisyklės (Born, 2001, p. 429). Be to, KAĮ taip pat nesuteikia galimybės arbitražo teismams atsižvelgti į CPK reglamentavimą.

Kitas sprendimo variantas – KAĮ pakeitimai, kurie leistų perimti tam tikrus įrodymų leistinumą sampratos civiliniame procese aspektus. Tiesa, kalbant apie bet kokią KAĮ pakeitimą, reikia atsižvelgti į tai, kad KAĮ buvo rengiamas vadovaujantis gerąją arbitražo praktiką atspindinčiu UNCITRAL pavyzdiniu įstatymu (Mikelėnas, *et al.*, 2016, p. 20), todėl nepagrįsti ir išimtinai iš Lietuvos teisės tradicijos kylantys KAĮ pakeitimai gali nulemti Lietuvos, kaip arbitražo vietos, nepatrauklumą tarptautiniame kontekste. Turint omenyje pastarąsias grėsmes, įvairiuose autoritetinguose šaltiniuose galima rasti tam tikrų ir civiliniame procese aptinkamų įrodymų leistinumą taisyklių, perkeltų į arbitražo įstatymus ar arbitražo proceso taisykles. Pavyzdžiui, *American Arbitration Association* komercinio arbitražo ir mediacijos taisyklių R-33 straipsnio c punkte tiesiogiai nurodyta, kad arbitražo teismai procese turėtų atsižvelgti į tam tikrus įrodymų turinio ribojimus, pavyzdžiui, komunikacijos konfidencialumą tarp kliento ir atstovo (gynėjo) (AAA Commercial Arbitration Rules and Mediation Procedures, 2013). Kitas pavyzdys – Prancūzijos civilinio proceso kodekso 1464 straipsnio 2 dalis, kuria remiantis arbitražo teismas įpareigojamas vadovautis pamatiniais civilinio proceso principais, susijusiais ir su įrodymų leistinumą (Saleh, 1999, p. 154). Įrodymų leistinumą taisyklių taikymą užtikrina ir Anglijos arbitražo įstatymo 1 straipsnio b punktas, draudžiantis šalims susitarti dėl arbitražo proceso taisyklių, prieštaraujančių viešajam interesui (English Arbitration Act, 1996). Doktrinoje nurodoma, kad būtent remiantis šia nuostata duomenys, sudarantys valstybės paslaptį, arbitraže negalėtų būti laikomi įrodymais (Saleh, 1999, p. 153).

Galimų KAĮ pakeitimų analizė galėtų būti atskiro straipsnio tikslas. Prieš konkrečius KAĮ pakeitimus reikėtų ne tik įvertinti įtvirtinamos įrodymų leistinumą taisyklės pagrįstumą ir naudingumą, bet ir jos pripažinimą tarptautiniame kontekste. Nepaisant šių iššūkių, reikia pripažinti, kad įrodymų leistinumą samprata arbitražo teisėje, tiksliau – šios sampratos stoka, sukuria teisinį netikrumą, kuris neturėtų būti laikomas pageidautinu *status quo*. Todėl tam tikri pakeitimai yra būtini, o pradėti būtų galima nuo Lietuvos civiliniame procese pateikiamos įrodymų leistinumą sampratos, kuri galėtų būti pradžios taškas KAĮ pakeitimams įrodymų leistinumą aspektu.

Išvados

1. Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese yra tobulintina, todėl siūloma įrodymų leistinumą laikyti viena iš įrodymų požymių, pasireiškiančių trimis aspektais: 1) įrodymų leistinumą taisyklės, nustatančios draudimą įrodinėti tam tikras aplinkybes (įrodymų turinio ribojimo taisyklės); 2) įrodymų leistinumą taisyklės, nustatančios tam tikrų įrodinėjimo priemonių leistinumą (įrodymų formos ribojimo taisyklės); 3) įrodymų leistinumą taisyklės, nustatančios įrodymų, gautų, surinktų, pateiktų, ištirtų ir įvertintų pažeidžiant materialinę arba proceso teisę, leistinumą.
2. Kitaip nei įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese, įrodymų leistinumą samprata arbitraže galėtų būti apibūdinama kaip „plaukiojanti“, t. y. priklausoma nuo šalių valios, proceso eigos, arbitražo teismų požiūrio ir kitų procesinių aplinkybių. Iš esmės KAĮ nepasizymi nė vienu Lietuvos civiliniame procese egzistuojančios įrodymų leistinumą sampratos bruožu. Vienintelė išimtis – per vėlai pateiktų įrodymų neleistinumą (KAĮ 33 str. 3 d.).
3. Įrodymų leistinumą samprata arbitraže nulemia teisinio aiškumo stoka. Daugelis arbitražo procese išylančių klausimų, susijusių su įrodymų leistinumą, kurie Lietuvos civiliniame procese nesunkiai rastų atsakymus, neturi konkreto ir aiškaus atsakymo. Vienas iš galimų šios problemos sprendimo variantų – KAĮ pakeitimai, kurių pradiniu pagrindu galėtų būti tam tikri įrodymų leistinumą sampratos Lietuvos civiliniame procese aspektai.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai

Nacionaliniai teisės aktai

- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (1964). *Valstybės žinios*, 19-139.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 74-226.
- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (1964). *Valstybės žinios*, 19-138.
- Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas (1996). *Valstybės žinios*, 39-961.

Užsienio valstybių teisės aktai

- English Arbitration Act (1996) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents> [žiūrėta 2021-03-05].

Specialioji literatūra

- Ashford, P. (2013). *The IBA Rules on the Taking of Evidence in International Arbitration: A Guide*. Cambridge University Press.
- Amerasinghe, C. F. (2005). *Evidence in International Litigation*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Born, G. (2001). *International Commercial Arbitration: Commentary and Materials (Second Edition)*. Kluwer Law International.
- Damaška, M. (2018). *Evaluation of Evidence: Pre-Modern and Modern Approaches*. Cambridge University Press.
- Damaška, M. (1997). *Evidence Law Adrift*. Yale University Press.
- Gaillard, E. (2010). *Tarptautinio arbitražo teisės teorija*. Vertė V. Vaitkutė Pavan, G. Aukštuolienė, R. Kasparavičius, J. Petkutė-Gurienė. Vilnius: UDLAP „Kopa“.
- Hart, H. L. A. (1997). *Teisės samprata*. Vertė E. Kūris. Vilnius: Pradai.
- Khodykin, R. et al. (2019). *A Guide to the IBA Rules on the Taking of Evidence in International Arbitration*. Oxford: Oxford University Press.
- Kosaitė-Čypienė, E. (2008). Įrodinėjimo proceso teisinis reglamentavimas romėnų teisėje ir jo įtaka Lietuvos ir Švedijos civiliniam procesui. *Jurisprudencija*, 10(112), 103–110.
- Kubalczyk, A. M. (2015). Evidentiary Rules in International Arbitration – A Comparative Analysis of Approaches and the Need for Regulation [interaktyvus]. *Groningen Journal of International Law*, 3(1), 85–109. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2611332 [žiūrėta 2021-03-04].
- Laužikas, E., Mikelėnas, V. ir Nekošius, V. (2003). *Civilinio proceso teisė. I tomas*. Vilnius: Justitia.
- Lew, J., Mistelis, L., and Kröll, S. (2013). *Comparative International Commercial Arbitration*. Wolters Kluwer: Law & Business.
- Machovenko, J. (2005). Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje. *Teisė*, 55, 61–69.
- Mikelėnas, V. et al. (2020). *Civilinio proceso teisė. Bendroji dalis. 1 knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Mikelėnas, V., Nekošius, V. ir Zemlytė, E. (2016). *Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymo komentaras*. Vilnius: Registrų centras.
- Mikelėnas, V. (1997). *Civilinis procesas. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia.
- Nekošius, V. (2021). Įrodymų teisėtumas kaip jų leistinumo sąlyga Lietuvos civiliniame procese. *Teisė*, 118, 8–17. <https://doi.org/10.15388/Teise.2021.118.1>
- Nunner-Kautgasser, B. and Anzenberger, P. (2016). Inadmissible Evidence: Illegally Obtained Evidence and the Limits of the Judicial Establishment of Truth. In: Rijavec, V., Kereteš, T. and Ivanc, T. (eds.). *Dimensions of Evidence in European Civil Procedure*. Kluwer Law International, 195–213.
- Poudret, J. F., Besson, S. (2007). *Comparative Law of International Arbitration*. London: Sweet & Maxwell.
- Redfern, A., Hunter, M., Blackaby, N. and Partasides, C. (2015). *Redfern and Hunter on International Arbitration*. Oxford: Oxford University Press.
- Rijavec, V. and Kereteš, T. (2017). Restrictions on the Admissibility of Evidence. In: van Rhee, C. H. ir Uzelac, A (eds.) *Evidence in Contemporary Civil Procedure. Fundamental Issues in a Comparative Perspective*. Intersentia, Cambridge, 87–105.

- Schauer, F. (2020). The Role of Rules in the Law of Evidence [interaktyvus]. *Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper No. 2020-73*. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3714896 [žiūrėta 2021-03-04].
- Saleh, S. (1999). Reflections On Admissibility of Evidence: Interrelation Between Domestic Law and International Arbitration [interaktyvus]. *Arbitration International*, Volume 15(1), 141–160. Prieiga per internetą: <https://academic.oup.com/arbitration/article-abstract/15/2/141/205891?redirectedFrom=fulltext> [žiūrėta 2021-03-04].
- Stein, A. (2005). *Foundation of Evidence Law*. Oxford University Press.
- Valančius, V., Driukas, A. (2006). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Waincymer, J. (2012). *Procedure and Evidence in International Arbitration*. Kluwer Law International.
- Žlioba, A. (2005). Įrodymų leistinumumo samprata civiliniame procese. *Justitia*, 3–4(45–46), 59–62.

Teismų praktika

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996-04-18 nutarimas, *Valstybės žinios*, 36- 915.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo nutartys

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014-06-06 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-302/2014.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012-09-27 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-402/2012.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-12-09 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-539/2008.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004-12-30 nutarimas Nr. 51 apžvalga dėl Lietuvos Respublikos teismų praktikos, taikant Civilinio proceso kodekso normas, reglamentuojančias įrodinėjimą.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-10-09 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1151.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001-09-01 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-751.

Kiti šaltiniai

- AAA Commercial Arbitration Rules and Mediation Procedures (2013) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.adr.org/sites/default/files/Commercial-Rules-Web.pdf> [žiūrėta 2021-03-04].
- IBA Rules on Taking Evidence in International Arbitration (2020) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=def0807b-9fec-43ef-b624-f2cb2af7cf7b> [žiūrėta 2021-03-04].
- Law, J. and Martin, E. A. (2014). *A Dictionary of Law* [interaktyvus]. Oxford University Press. Prieiga per internetą: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199551248.001.0001/acref-9780199551248> [žiūrėta 2021-03-03].
- Vilniaus komercinio arbitražo teismo arbitražo procedūros reglamentas (2021) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.arbitrazas.lt/arbitrazo-reglamentas.htm> [žiūrėta 2021-03-04].

The Concept of the Admissibility of Evidence in Lithuanian Civil Procedure and Arbitration

Jurgis Bartkus

(Vilnius University)

S u m m a r y

The article analyzes the concept of admissibility of evidence in Lithuanian civil proceedings and arbitration.

The first part of the article provides a general overview of the existing concepts of admissibility of evidence. As of now the admissibility of evidence in Lithuanian civil proceedings is understood as one of the features of evidence which is usually associated with restrictions on the form of evidence. In arbitration the concept of admissibility of evidence is very conditional and depends on the will of the parties, the course of the proceedings, the attitude of the arbitral tribunals and other procedural circumstances.

The second part makes critical observations regarding the concept of admissibility of evidence. In Lithuanian civil proceedings, it is proposed to consider the admissibility of evidence as one of the features of evidence that manifests itself in three aspects: 1) rules for limiting the content of evidence; 2) rules for limiting the form of evidence; 3) rules on the admissibility of evidence, which determines the admissibility of evidence which are obtained, collected, submitted, examined, and evaluated in violation of substantive or procedural law. As far as Lithuanian arbitration law is concerned, it is pointed out that the current concept of admissibility of evidence brings legal uncertainty to the arbitration process, which could be eliminated by establishing the applicability of certain rules of admissibility of evidence.

Įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese ir arbitraže

Jurgis Bartkus

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojama įrodymų leistinumą samprata Lietuvos civiliniame procese ir arbitraže.

Pirmoje straipsnio dalyje bendrai apžvelgiamos egzistuojančios įrodymų leistinumą sampratos. Šiuo metu įrodymų leistinumą Lietuvos civiliniame procese suprantamas kaip vienas iš įrodymų požymių, kuris dažniausiai siejamas su įrodymų formos ribojimais. Arbitraže apie įrodymų leistinumą sampratą galima kalbėti labai santykinai, ši samprata priklauso nuo šalių valios, proceso eigos, arbitražo teismų požiūrio ir kitų procesinių aplinkybių.

Antroje dalyje pateikiama kritinių pastebėjimų, susijusių su įrodymų leistinumą samprata. Lietuvos civiliniame procese siūlomi alternatyvi samprata, t. y. siūloma įrodymų leistinumą laikyti vieną iš įrodymų požymių, pasireiškiantį trimis aspektais: 1) įrodymų turinio ribojimo taisyklės; 2) įrodymų formos ribojimo taisyklės; 3) įrodymų leistinumą taisyklės, nustatančios įrodymų, gautų, surinktų, pateiktų, ištirtų ir įvertintų pažeidžiant materialinę arba proceso teisę, leistinumą. Kiek tai susiję su arbitražo teise, nurodoma, kad šiuo metu esanti įrodymų leistinumą samprata į arbitražo procesą atneša teisinį netikrumą, kuris galėtų būti panaikintas tam tikrų įrodymų leistinumą taisyklių įtvirtinimu.

Jurgis Bartkus yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto ir Gento universiteto Teisės ir kriminologijos fakulteto doktorantas. Rengiamos disertacijos tema: „Įrodymų leistinumą komercinio arbitražo teisėje ir civilinio proceso teisėje: lyginamoji analizė“. Pagrindinės mokslinių interesų sritys: civilinis procesas ir arbitražas.

Jurgis Bartkus is a doctoral student at the Faculty of Law of Vilnius University and the Faculty of Law and Criminology of Ghent University. The title of his dissertation is *Admissibility of Evidence in Commercial Arbitration Law and Civil Procedure Law: Comparative Analysis*. His main research interests include civil procedure and arbitration.